

E. SARIQOV, SH. SARIQOV

SOLIQQA TORTISH ASOSLARI

*Umumiy o'rta ta'lim maktablarining
8-sinfi uchun o'quv qo'llanma*

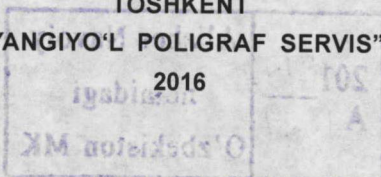
*O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi
umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun o'quv qo'llanma sifatida
tavsiya etgan*

Majburiy
bepul nusxa

TOSHKENT

“YANGIYO'L POLIGRAF SERVIS”

2016

**Loyiha rahbari – O‘zbekiston Respublikasi
Davlat Soliq qo‘mitasi raisi B. Parpiyev**

*O‘zbekiston Respublikasi Davlat Soliq qo‘mitasi raisi
o‘rinbosari E. Gadoyev umumiy tahriri ostida*

Taqrizchilar: *H. Xotamova* – RTM bosh metodisti.

N. Do‘stmurodova – Toshkent shahridagi 28-maktab o‘qituvchisi.

M. Jo‘rayeva – XTV tasarrufidagi aniq fanlarga ixtisoslashgan maktabning iqtisodiyot o‘qituvchisi

Ushbu kitob soliq va soliq to‘lovlariga oid bilimlarni “**Milliy istiqloq g‘oyasi va ma‘naviyat asoslari**”, **geografiya, tarix, adabiyot, matematika, mehnat** va boshqa fanlar tarkibida o‘rganishni osonlashtirish maqsadida yaratilgan. Kitobdan “Iqtisodiy bilim asoslari” darsligi va boshqa darsliklarga qo‘shimcha o‘quv qo‘llanma sifatida foydalanish maqsadga muvofiqdir. Undagi materiallarning istalganini alohida ajratib, muayyan fan bo‘yicha darslarda foydalanish mumkin.

O‘quv qo‘llanmadagi muayyan soliq stavkalari va iqtisodiy ko‘rsatkichlar namuna sifatida berilgan, xolos. Ular vaqt o‘tishi bilan o‘zgarib borishi mumkin, lekin bu o‘quv qo‘llanma mazmuni ta‘sir qilmaydi.

SHARTLI BELGILAR:

— O‘zbekiston Respublikasi
Soliq kodeksi moddasidan

— Faollashtiruvchi
savollar

— Tarixga nazar

— Mavzuga oid savol va
topshiriqlar

— Yodingizda saqlang!

UO‘K: 336.02(075)

KBK 65.261.4

S-32

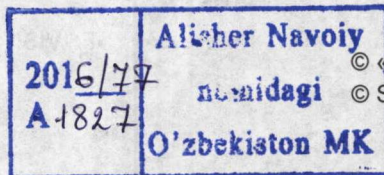
Sariqov Sh.

Soliqqa tortish asoslari : umumiy o‘rta ta‘lim maktablarining 8-sinfi uchun o‘quv qo‘llanma /
E. Sariqov, Sh. Sariqov. - Toshkent : Yangiyo‘l Poligraf Servis, 2016. - 32 b.

UO‘K: 336.02(075)

KBK 65.261.4ya721

ISBN 978-9943-979-65-9

© «Yangiyo‘l poligraf servis», 2016.

© Sh. Sariqov, 2016.

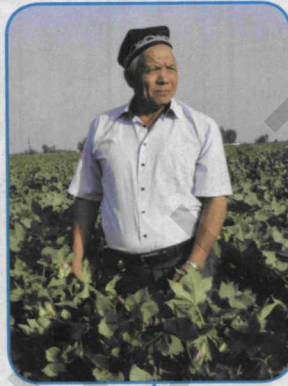
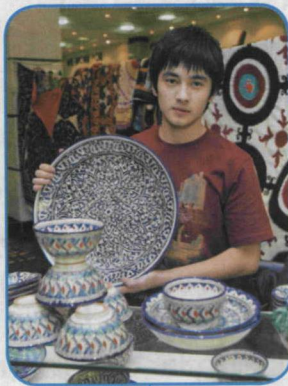

MUNDARIJA

1. Soliq to'lash savob 4
2. O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi 7
3. Soliq to'g'risidagi hujjatlar asoslanadigan asosiy
prinsiplar 9
4. Soliq to'lovining o'ziga xos xususiyatlari 11
5. Soliq to'lovchilarning huquqlari 14
6. Soliq to'lovchining majburiyatlari 16
7. Umumdavlat, mahalliy soliqlar va majburiy
to'lovlar 19
8. Soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarning
elementlari 25
9. Soliq munosabatlarining subyektlari 28

1. SOLIQ TO'LASH SAVOB

DAVLAT BUDJETI VA DAVLAT
MAQSADLI JAMG'ARMALARI

1. Rasmi sxemani sharhlab berishga harakat qiling.
2. Siz rasmlarda tasvirlangan faoliyat bilan shug'ullanuvchilardan tashqari yana qanday soliq to'lovchilarni bilasiz?
3. Davlat budjeti va maqsadli jamg'armalaridan mablag'lar rasmlardagi-lardan tashqari yana qanday yo'nalishlarga sarflanadi deb o'ylaysiz?

4. Tasvirga qarab turib, agarda soliq to'lovchilar soliqlarni o'z vaqtida va qonun bo'yicha talab qilingan miqdorda to'lamasalar, qanday hol yuz berishi mumkinligini tasavvur qilib ko'ring va o'z fikringizni sinfdoshlaringiz bilan o'rtoqlashing.

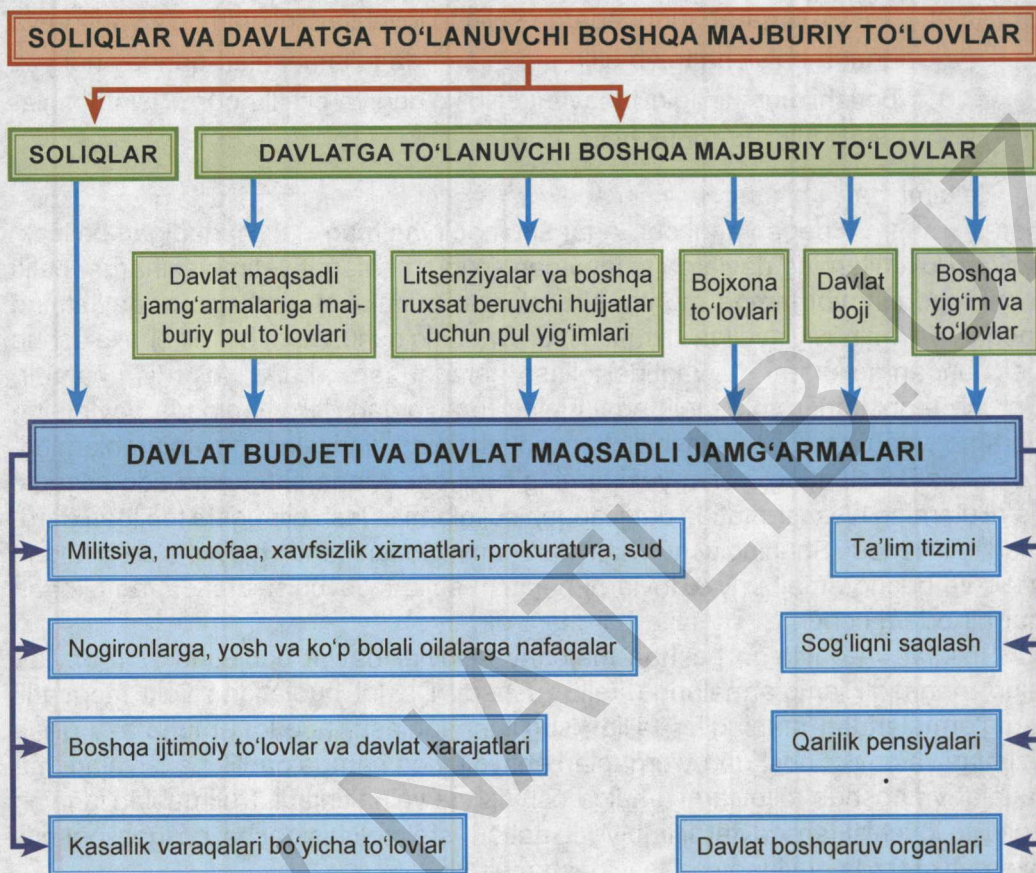
Xalqimizda “**Davlatning haqini ado qilmaslik sag'irning haqini ado qilmaslikdan ham yomonroq**” degan naql bor. Agar shu naqlning mag'zini chaqadigan bo'lsak, soliq to'lovchilarning davlatga to'layotgan soliqlari nafaqat yetim-yesirlarga, balki jamiki moddiy yordamga muhtoj shaxslarga, mamlakat aholisining, davlatning moddiy va ma'naviy rivojiga xizmat qiladi. Shuning uchun ham har bir shaxs uchun belgilangan soliqlarni o'z vaqtida to'lash nafaqat zarur, balki **savob** ish hamdir. Barcha tadbirkorlar yoki mulk egalaringning topayotgan daromadlarida davlatning qaramog'idagi korxonalar va tashkilotlar xodimlarining, qariyalarning, nogironlarning, ko'p bolali oilalarning, yetim-yesirlarning haqi bor. Mana shu haqni ado qilgach, ya'ni ularning hissasi sifatida belgilangan soliqlarni to'lash bilangina topilgan daromad **halollanadi**. Shuning uchun ham barchamiz uchun qonun bo'yicha belgilangan soliq va boshqa majburiy to'lovlarni bajarish soliq to'lovchisi sifatida tan olingan har bir odam uchun “**ham qarz, ham farz**”dir.

Soliqlar va davlatga boshqa majburiy to'lovlar davlat budjetiga yoki davlatning maqsadli jamg'armalariga kelib tushadi. Davlat budjetidan yoki maqsadli jamg'armalaridan mablag'lar ta'lim, sog'liqni saqlash, huquqni muhofaza qilish tizimlari va davlat boshqaruv organlari ehtiyojlariga hamda qarilik pensiyalari, nafaqalar va boshqa to'lovlarni amalga oshirishga yo'naltiriladi. Pul mablag'larining soliq to'lovchisidan davlat ijtimoiy xizmatlari iste'molchisigacha bo'lgan oqimini sxematik tarzda quyidagicha tasvirlash mumkin.

Ulug' shoirimiz, faxr-iftixorimiz Alisher Navoiy feodalizm munosabatlari hukmron bo'lgan bir davrda yashab ijod etdi. “Mahbub ul-qulub” asarida Alisher Navoiy jamiyatning boshida savdo-sotiq, tijorat ishlari muhim rol o'ynashi haqidagi iqtisodiy g'oyani merkantilistlardan bir asr ilgariroq asoslab bergan ekan. “Savdogar, – deb yozadi buyuk allomamiz, – yolg'iz foydani niyat qilmasligi”, “savdo qilib foyda topaman deb, ortiqcha kema surmasligi”, “mol va pul ko'paytiraman deb, jonsarak bo'lmasligi kerak”. “Savdogar boj-hiroj berish o'rniga o'z molini yashirib, o'z obro'sini to'kmasa yoki topgan-tutganini merosxo'rlari sotib sovurishi uchun to'plab qo'ymasa yoki biror yomon hodisa qo'zg'ash uchun sarflamasa, jamg'armasa, yaxshi bo'ladi”.

Manba: “Iqtisodiy ta'limotlar tarixidan”

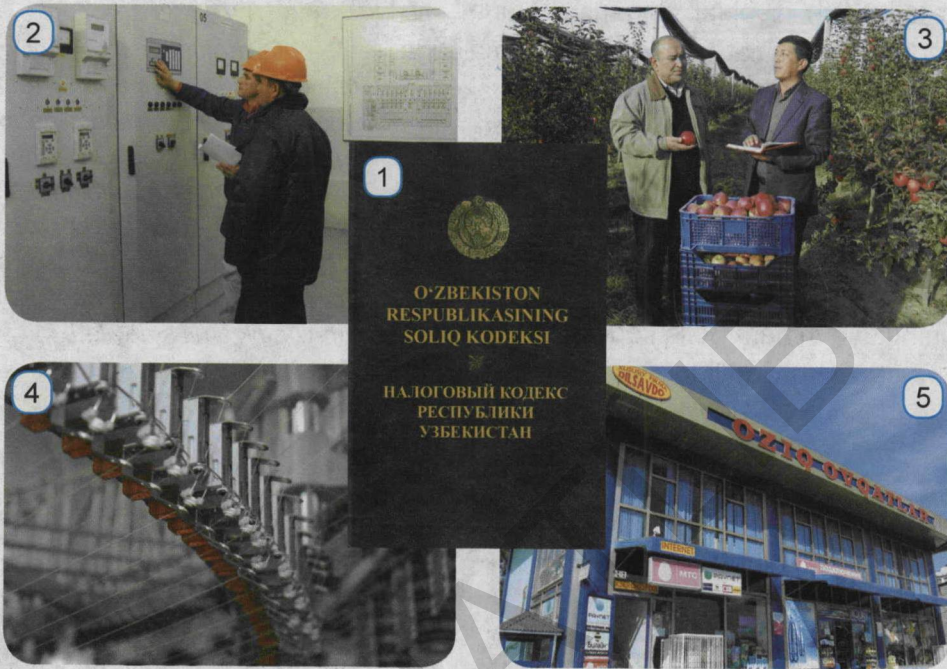

1. Mavzuni o'rgangandan so'ng sizning soliq to'lovlari haqidagi tasavvuringiz o'zgardimi? Siz o'zingiz uchun qanday xulosa chiqardingiz? Fikringizni sinfdoshlaringiz bilan o'rtoqlashing.
2. Soliq to'lashning savob amal ekanligini matndagiga qo'shimcha misollar yordamida asoslashga harakat qiling.
3. Har bir soliq to'lovchi luqmasi halol bo'lishi uchun avvalambor nima qilishi zarur ekan?
4. Davlatga to'lanadigan soliqlar qayerga borib tushadi? Boshqa majburiy to'lovlar-chi?
5. Davlat to'plangan mablag'larni qanday maqsadlarga yo'naltiradi?
6. Davlat tomonidan mablag'larni xarajat qilinish yo'nalishlarining birini ikkinchisidan muhimroq deb ajratib ko'rsatsa bo'ladimi? Javobingizni asoslashga harakat qiling.

2. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING SOLIQ KODEKSI

1. 1-rasmda qanday kitob tasvirlangan?
2. 2–5-rasmlarda kimlar va nimalar tasvirlangan?
3. 3–4-rasmlardagilarning O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksiga qanday aloqasi bor deb o'ylaysiz?
4. Bu rasmlardagi jismoniy va yuridik shaxslar o'rtasida qanday umumiylik bor?
5. Ularning iqtisodiy faoliyatlari natijalari sizning ta'lim olishingizga, salomatligingizni saqlashga va dam olishingizga qanday ta'sir qilishi mumkin?

Jismoniy shaxs –

O'zbekiston Respublikasi fuqarolari, chet el fuqarolari hamda fuqaroligi bo'lmagan shaxslar jismoniy shaxslar deya ataladi.

Siz “Soliq” so'zini ko'p eshitgansiz. Bu so'z nimani anglatishini ham bilasiz, albatta. Endi soliq, soliq to'lovlarini va soliq tizimi haqida jiddiyroq bilim, ko'nikma va malakalarni egallash payti keldi. “Iqtisodiy bilim asoslari” darsligingizga qo'shimcha ravishda yaratilgan ushbu qo'llanmamiz sizga bu borada yordam berish maqsadida tayyorlangan.

Soliq va boshqa majburiy to'lovlarni belgilash, joriy etish, hisoblab chiqarish hamda Davlat budjetiga va davlat maqsadli jamg'armalariga to'lash bilan bog'liq munosabatlar O'zbekiston Respublikasining **Soliq kodeksi** yordamida amalga oshiriladi. Shuningdek, Soliq kodeksi soliq to'lovchilarning soliq majburiyatlarini bajarishlari bilan bog'liq munosabatlarni tartibga solib turuvchi asosiy huquqiy hujjat hisoblanadi. Shuning uchun ham Soliq kodeksi moddalarini o'rganish ushbu qo'llanmaning asosiy vazifalaridan biridir.

Yuridik shaxs –

O'zbekiston Respublikasining qonunlariga muvofiq tashkil etilgan, o'z mulki bilan sudda da'vogar va javobgar bo'la oladigan tashkilot.

Mamlakatimiz hududida faoliyat olib boruvchi firmalar, korxonalar va tashkilotlar, shu jumladan, chet el firma, korxonalari va tashkilotlari ham yuridik shaxs deyiladi.

2-moddadan

Soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar ushbu kodeks bilan belgilanadi, o'zgartiriladi yoki bekor qilinadi.

Davlat jismoniy va yuridik shaxslarni soliqqa tortish davomida ular daromadlarining bir qismini majburiy to'lov sifatida budjetga olib qo'yadi. Bu soliq to'lovining **majburiylik** prinsipi deb ataladi.

Soliq kodeksida belgilangan soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni to'lash har bir shaxs uchun shart ekanligi ushbu kodeksning 6-moddasida belgilab qo'yilgan. Shu moddada hech kimning zimmasiga Soliq kodeksida nazarda tutilmagan soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni to'lash majburiyati yuklatilishi mumkin emasligi ham ta'kidlangan.

1. O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi qanday vazifalarni bajaradi?
2. Soliq kodeksining 6-moddasida nimalar ta'kidlangan?
3. Soliq solishning majburiyligi prinsipi nimani anglatadi?
4. Jismoniy va yuridik shaxslar zimmasiga Soliq kodeksida ko'zda tutilmagan to'lovlarni yuklatish mumkin emasligi qanday kafolatlanadi?

4. 3-rasmdagi gazetalar sahifasidagi soliqqa oid materialning chop qilinishi va soliqqa oid qonunchilikdagi barcha yangiliklar gazeta va jurnallarda e'lon qilinib borilishiga qanday ehtiyoj bor deb o'ylaysiz?
5. Soliqqa oid qonunchilik hujjatlarida qandaydir noaniqliklar mavjud bo'lsa va buning oqibatida soliq to'lovchining manfaatlariga ziyon yetishi mumkin bo'lsa, sizning fikringizcha, bu holatni bartaraf qilishda soliq to'lovchi manfaatlari qay darajada e'tiborga olinishi lozim deb o'ylaysiz?

Soliq to'g'risidagi barcha qonun hujjatlari **majburiylik** prinsipidan tashqari yana bir nechta prinsiplarga asoslanadi. Bu prinsiplar quyidagilardir:

- Soliqqa oid qonun hujjatlarining **aniqligi** prinsipiga binoan hujjatda soliq va boshqa majburiy to'lovlarni qachon, qancha miqdorda hamda qay tartibda tushunarli tarzda ifodalangan bo'lishi lozim;
- Soliqqa oid qonun hujjatlarining **adolatliliigi** prinsipiga binoan soliq solish umumiyliigi va soliq tizimida ijtimoiy adolat, shaxsni kamsitishni inkor qilish tamoyillariga rioya qilish talab qilinadi;
- Soliqqa oid qonun hujjatlarining **yagonaligi** prinsipiga binoan soliq tizimi O'zbekiston Respublikasining butun hududida barcha soliq to'lovchilarga nisbatan yagonadir;
- Soliq to'g'risidagi qonun hujjatlarining **oshkoraligi** prinsipiga binoan soliq solish masalalarini tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlar rasmiy nashrlarda e'lon qilinishi shart;
- Soliq to'lovchining haqligi prezumpsiyasi prinsipiga binoan soliq to'g'risidagi qonun hujjatlaridagi bartaraf etib bo'lmaydigan barcha qarama-qarshiliklar va noaniqliklar soliq to'lovchining foydasiga talqin qilinadi.

1. Soliq to'g'risidagi barcha qonun hujjatlarining muayyan va aniq prinsiplarga asoslangan bo'lishi nima sababdan zarur deb o'ylaysiz?
2. Sanab o'tilgan prinsiplardan qaysidir birini boshqalariga nisbatan muhimroq deb ajratib ko'rsatish mumkinmi? Nima sababdan?
3. Soliq kodeksi va soliqqa oid boshqa qonun hujjatlarida keltirilgan prinsiplarga asoslangan bo'lishi natijasida soliq to'lovchilar qanday manfaatlarga ega bo'ladi?

4. SOLIQ TO'LOVNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

1. Rasmlarda pul to'lovlari amalga oshirilayotgan vaziyatlar tasvirlangan. Ushbu pul to'lovlarini nomlashga harakat qiling.
2. Bu pul to'lovlarning har biri boshqalaridan nimasi bilan farq qiladi?
3. Bu to'lovlarning qaysi birini soliq to'lovi deb atasak bo'ladi? Nima sababdan?
4. Ushbu to'lov boshqa to'lovlardan qanday xususiyatlari bilan ajralib turadi deb o'ylaysiz?

12-moddadan

Soliqlar deganda Soliqliq Kodeksida belgilangan, muayyan miqdorlarda undiriladigan, muntazam, qaytarib berilmaydigan va beg'araz xususiyatga ega bo'lgan, budjetga yo'naltiriladigan majburiy pul to'lovlari tushuniladi.

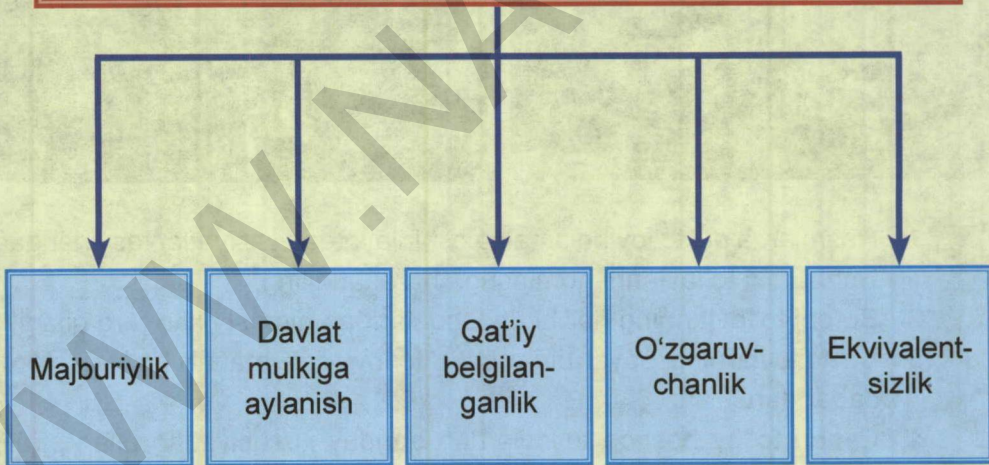
Biz bozordan yoki do'kondan tovar sotib olganimizda yoki maishiy xizmat ko'rsatish shoxobchasining xizmatidan foydalanganimizda, ushbu tovar yoki xizmat evaziga pul to'laymiz, ya'ni pul to'lovini amalga oshiramiz. Pul to'lovini talab qiladigan yana ko'plab vaziyatlar mavjud. Soliq to'lovining ana shunday pul to'lovlaridan farqi nimada? Bu savolga soliq to'lovining boshqa pul to'lovlaridan farq qiluvchi o'ziga xos xususiyatlarini bilgach javob topishimiz mumkin bo'ladi. Shu maqsadda soliq to'lovini boshqa pul munosabatlaridan farq qilishini ta'minlovchi o'ziga xos xususiyatlari bilan tanishib chiqamiz. Biz o'tgan mavzuda soliq to'lovini boshqa pul to'lovlaridan farq qiluvchi birinchi – majburiylik xususiyati bilan tanishib chiqqan edik.

Soliq – bu soliq to'lovchi – jismoniy yoki yuridik shaxs va soliq undiruvchi – davlat o'rtasidagi majburiy to'lovni ifoda etuvchi pul munosabatlaridir.

Ushbu to'lovning qolgan xususiyatlari esa quyida keltirilgan.

SOLIQ TO'LOVNING BOSHQA PUL TO'LOVLARIDAN FARQINI BELGILOVCHI O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

1. Soliq to'lash soliq to'lovchi deb tan olingan barcha jismoniy va yuridik shaxslar uchun majburiy bo'lib, bunda davlat soliq to'lovchi daromadlarining bir qismini o'z budjetiga majburiy ravishda olib qo'yadi. Bu soliqning **majburiylik** xususiyatini anglatadi.

2. Soliqlar davlat budjetiga tushishi shart. Pul to'lovi davlat budjetidan boshqa jamg'armalarga tushsa, unda bu hol soliq munosabati bo'la olmaydi. Bu soliqning **davlat mulkiga aylanishi** xususiyatidir.
3. Soliqlar jiddiy hisob-kitoblarga va ilmiy tadqiqotlarga asoslangan holda belgilanishi lozim. Shundagina ular davlatning va xalqning manfaatlariga xizmat qilishi mumkin. Mana shunday soliqlargina uzoq yillar davomida o'zgarmasdan qoladi. Bu soliqning **qat'iy belgilanganlik** yoki **o'zgarmaslik** xususiyatidir.
4. Ayrim paytlarda soliq davlat tomonidan kamaytirilishi yoki ko'paytirilishi, ayrim hollarda esa, hatto, butunlay bekor qilinishi mumkin. Bunday hol ayniqsa davlat tomonidan iqtisodiy islohotlar amalga oshirilayotgan vaqtda ayniqsa ko'proq ro'y beradi. Bu soliqning **o'zgaruvchanlik** yoki **doimiy harakatdalik** xususiyatidir.
5. Har bir soliq to'lovchi davlatdan to'lagan solig'iga yarasha ijtimoiy to'lovlar yoki xizmatlar kutmasligi kerak. Masalan, soliq to'lovchi soliqni to'la to'lagani bilan yil davomida davlatning ta'lim, sog'liqni saqlash, militsiya yoki yong'indan saqlash tizimlari xizmatlaridan umuman foydalanmagan bo'lishi mumkin. Lekin bu unga shu yilgi soliqni qaysidir darajada kamroq to'lash huquqini bermaydi. Bu soliqning muayyan bir soliq to'lovchisi uchun **ekvivalentsizlik**, ya'ni **bir xil miqdorda qaytib kelmasligi** xususiyatidir.

Soliqlarni undirib o'z budjetini to'ldirar ekan, davlat o'z fuqarolarining barcha manfaatlarini ko'zlab harakat qiladi. Daromad qilishga va mulkka egalik qilishga imkoni bor odam bunday imkoni yo'q odamga nisbatan davlat tomonidan amalga oshiriladigan ijtimoiy to'lovlar va xizmatlarga kamroq muhtojlik sezadi. Shuning uchun ham soliq tizimi, birinchi navbatda ijtimoiy adolatga xizmat qiladi. Qolaversa, soliq to'lovidan barcha odamlar, shu jumladan, soliq to'lovchining o'zi ham manfaatdordir.

1. Soliq nima?
2. Soliq kodeksining 12-moddasida soliqqa qanday ta'rif berilgan?
3. Soliq to'lovining boshqa pul to'lovlaridan farqini ta'minlovchi qanday xususiyatlari bor?
4. Soliq to'lovining o'ziga xos xususiyatlari ma'nosini aytib bering.
5. Davlat soliq undirish va o'z budjetini to'ldirish bilan qanday maqsadni va kimlarning manfaatlarini ko'zlaydi?
6. Soliq to'lovlaridan kimlar manfaatdor?

5. SOLIQ TO'LOVCHILARNING HUQUQLARI

1. 1–3-rasmlardagi soliq to'lovchilarning qanday huquqlari bor deb o'ylaysiz?
2. Ularning huquqlari poymol qilinmasligi uchun kim tomonidan va qanday kafolatlar berilishi lozim?
3. Soliq to'lovchi va soliq undiruvchi – davlat o'rtasidagi munosabatlarda soliq to'lovchining huquqlari himoya qilinishidan kimlar manfaatdor bo'lishi mumkin?

Soliq to'lovchilar bir qator huquq va majburiyatlarga egadirlar. Ularning huquq va majburiyatlari amaldagi Soliq kodeksi, O'zbekiston Respublikasining "Davlat soliq xizmati to'g'risida"gi qonun va soliq bo'yicha boshqa huquqiy hujjatlarda belgilab qo'yilgan.

Soliq to'lovchilarning huquqlarini qonun vositasida kafolatlar ekan, davlat soliq to'lovchisining manfaatini himoya qilish bilan bir paytda soliq tizimida ro'y berishi mumkin bo'lgan adolatsizliklarning oldini oladi. Soliq to'lovchining o'z huquqlarini bilishi esa unga o'z manfaatlarini himoya qilish uchun zamin yaratadi.

Endi soliq to'lovchining huquqlarini sanab o'tamiz.

Soliq to'lovchilarning asosiy huquqlari:

- soliqqa oid masalalar bo'yicha soliq organlaridan zarur maslahatlar va turli ma'lumotlar olish;
- davlat tomonidan belgilangan soliq imtiyozlaridan foydalanish;
- belgilanganidan ortiqcha to'langan soliqlarni qaytarish bo'yicha soliq organlariga murojaat qilish va arizasining qanoatlantirilishi bo'yicha ma'lumotga ega bo'lish;
- soliq organlaridan o'zining budjet oldida soliqlar bo'yicha qarzi bor yoki yo'qligi bo'yicha zarur ma'lumotlarni olish;
- soliq organlari tomonidan tekshiruv o'tkazilgan taqdirda tekshiruv materiallarining o'ziga tegishli bo'lgan qismi bilan tanishish;
- o'zining soliq to'lovchi sifatida huquqlari buzilgan taqdirda bunga sababchi bo'lgan mansabdor shaxslar yoki soliq organlari ustidan tegishli joylarga shikoyat qilish;
- soliqchi to'lanishi lozim bo'lgan soliq yig'imlarini hisoblashda xatoga yo'l qo'ygan bo'lsa, shu xatolarni o'z ixtiyori bilan mustaqil tuzatish.

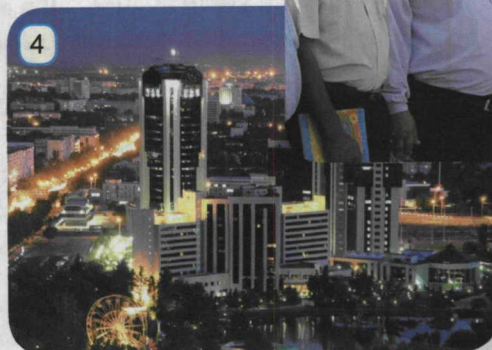
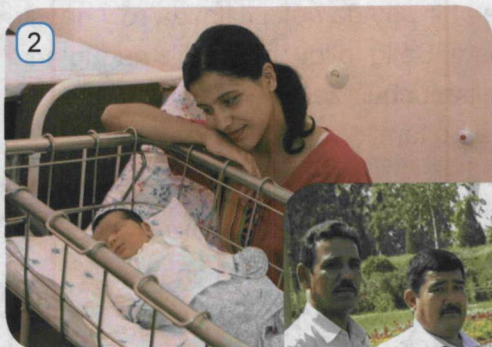
Yuqorida sanab o'tilgan huquqlarning kafolatlanishi soliq to'lovchini osoyishtalik va ertangi kunga ishonch bilan faoliyat ko'rsatishga imkon yaratadi. Natijada, soliq to'lovchining faoliyatidan davlat va butun jamiyat bahramand bo'ladi.

1. Soliq to'lovchilarning qanday huquqlari bor?
2. Bu huquqlar kim tomonidan va qanday kafolatlangan?
3. Davlat soliq to'lovchining huquqlarini kafolatlash bilan nimalarning oldini oladi?
4. Soliq to'lovchiga o'z huquqlarini bilishi unga nima beradi?
5. Soliq to'lovchi huquqlaridan qaysidir bir huquqini boshqalariga nisbatan muhimroq deb ajratib ko'rsatsa bo'ladimi? Javobingizni asoslang.

6. SOLIQ TO'LOVCHINING MAJBURIYATLARI

1. 1-rasmdagi soliq to'lovchilarning soliqlarni o'z vaqtida to'lashlarining 2 – 5-rasmlarda tasvirlangan odamlarning hayot sharoitlariga qanday ta'siri bor deb o'ylaysiz?
2. 4-rasmdagi shahar ko'chasining holatiga-chi?
3. 5-rasmdagi maktabdagi shart-sharoitlarga-chi?
4. Soliq to'lovchining soliq to'lovlarini o'z vaqtida, to'la-to'kis amalga oshirishini kafolatlash uchun unga qanday talablar qo'yilishi maqsadga muvofiq deb o'ylaysiz?
5. Soliq to'lovchi shaxs o'zining jamiyat oldidagi majburiyatlarini his qilishi va bajarishi sizning va atrofingizdagi odamlarning turmush sharoit-ingizga va mamlakatimiz farovonligi omili ekanligini asoslab berishga harakat qiling.

Har bir jismoniy yoki yuridik shaxs soliq to'lovchi sifatida jamiyatimiz va davlatimiz oldida qator majburiyatlarni o'z zimmasiga olishi va bajarishi shart. Chunki

uning soliq to'lovchi sifatidagi zimmasiga yuklangan vazifalarni bajarishi, soliq to'lovlarini o'z vaqtida amalga oshirishidan butun jamiyat manfaatdordir.

Soliq to'lovchining asosiy majburiyatlarini sanab o'taylik.

Soliq to'lovchining majburiyatlari:

- soliq to'lovchi, jismoniy yoki yuridik shaxs bo'lishidan qat'i nazar, belgilangan muddatda soliq organlarida ro'yxatdan o'tish va soliq to'lovchisi sifatidagi tartib raqamini olish;
- hujjatlarda ko'rsatilgan pochta manzili o'zgargan paytda mahalliy soliq organlarini bu haqda o'z vaqtida xabardor qilish;
- soliqlarning qonun bo'yicha belgilangan miqdorini o'z vaqtida to'lash;
- soliq to'lovchi jismoniy shaxs bo'lgan taqdirda o'zining daromadlari hisob-kitobini va soliq to'lash bo'yicha boshqa hisob-kitoblarni qonun talablariga binoan amalga oshirish;
- soliq to'lovchi yuridik shaxs bo'lgan taqdirda buxgalteriya hisobini qonun talablari bo'yicha qat'iy va aniq yuritish;
- soliq to'lovchi jismoniy shaxs bo'lgan taqdirda daromadlar to'g'risidagi deklaratsiyani va soliqlar bo'yicha zarur hisob-kitoblarni mahalliy soliq organlariga o'z vaqtida taqdim qilish;
- soliq to'lovchi yuridik shaxs bo'lgan taqdirda moliyaviy hisobotni va soliq to'lovlari bo'yicha tegishli hisob-kitoblarni mahalliy soliq organlariga o'z vaqtida taqdim qilish;
- soliq bo'yicha imtiyozlardan foydalanilgan taqdirda ushbu imtiyozlar huquqini tasdiqlovchi hujjatlarni mahalliy soliq organlariga o'z vaqtida taqdim etish;
- soliqlar va boshqa majburiy yig'imlarni hisoblash va to'lash bo'yicha tekshiruv ishlari qonuniy ravishda amalga oshirilayotgan paytda soliq organlarining mansabdor shaxslarini daromad olish yoki soliq solinuvchi obyektlarining saqlanishi bilan bog'liq joylarga kirishiga to'sqinlik qilmaslik;
- soliq qonunchiligini buzgan taqdirda soliq organlarining ushbu buzilishni bartaraf etish bo'yicha talablarini bajarish.

Soliq to'lovchining yuqorida sanab o'tilgan majburiyatlarini bajarishi soliq tizimida noqonuniy vaziyatlar ro'y berishining oldini oladi. Uning o'z majburiyatlarini bilishi va sidqidildan bajarishi soliq undiruvchi – davlat uchungina emas.

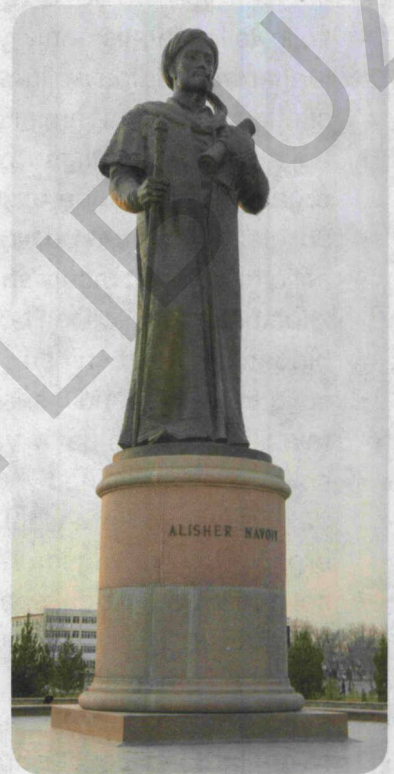

balki soliq to'lovchining o'zi uchun ham o'ta muhimdir. Chunki bu uning noxush vaziyatlarga tushib qolishining oldini oladi va osoyishtalikda faoliyat ko'rsatishi uchun zamin bo'lib xizmat qiladi.

Tarixdan ma'lumki, insoniyat taraqqiyotining asosiy shartlaridan biri mustaqil davlat va barqaror iqtisodiyotdir. Mamlakat iqtisodiyotining barqaror va mustahkam bo'lishida soliq masalasi, uning tuzilishi, to'lash tartiblari va boshqa shu bilan bog'liq masalalar muhim ahamiyatga ega. Buyuk alloma, she'riyat mulkinging sultoni deya tan olingan Alisher Navoiy bobomiz ham o'z davrida vazir va davlat arbobi sifatida bu masalalar bilan bevosita shug'ullanganligi tarixdan ma'lum. Ana shu nuqtayi nazardan Alisher Navoiy asarlarida soliq masalasi o'z ifodasini topganligiga taajjublanmasa ham bo'ladi. Ayni vaqtda u oddiy odamlarga "Soliqni to'lashdan bosh tortmaslikni maslahat berdi, zero bunday xatti-harakat "o'z sheriklariga jafu qilishlik" bilan barobardir", deydi. Alisher Navoiyning soliq haqidagi, boj-hiroj to'lash haqidagi fikrlari mustaqil davlatimiz soliq tizimi haqidagi bilimlarimizning tarixiy asoslarini bilib olishga yordam berishi tabiiydir.

Manba: "Iqtisodiy ta'limotlar tarixidan"

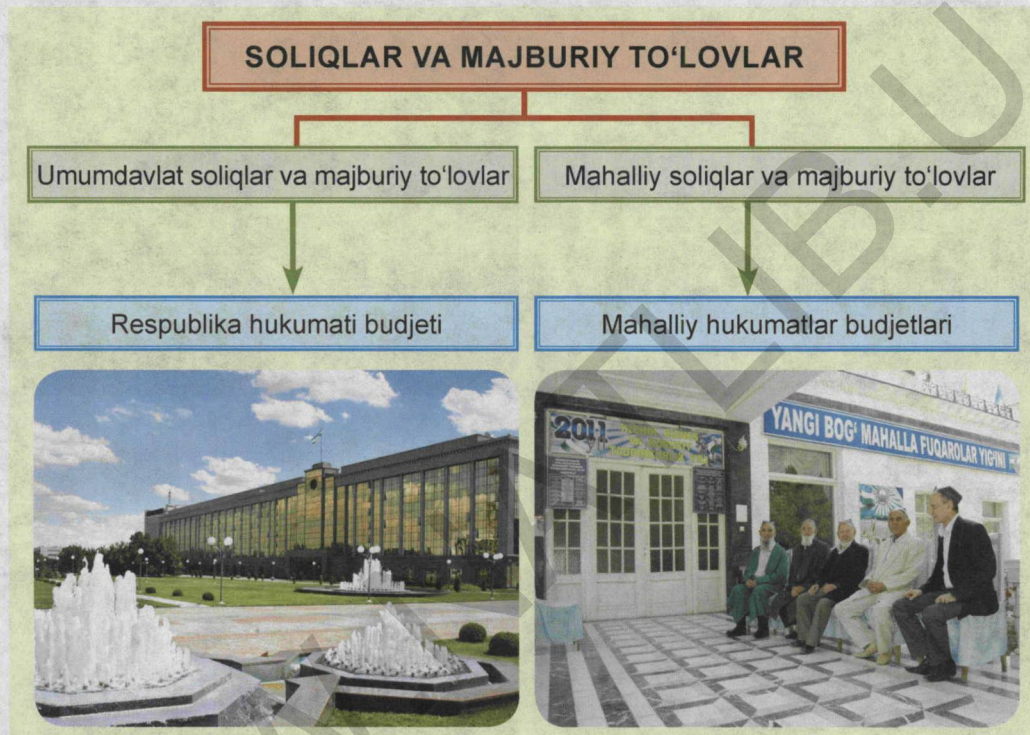

1. Soliq to'lovchining majburiyatlarini sanab bering.
2. Soliq to'lovchining qaysidir majburiyatini uning boshqa majburiyatlariga nisbatan muhimroq deb atasak bo'ladimi?
3. Soliq to'lovchining o'z majburiyatlarini o'z vaqtida va sidqidildan bajarishidan kimlar manfaatdor?
4. Uning o'z majburiyatlarini o'z vaqtida, sidqidildan bajarishi unga qanday imkoniyatlarni yaratadi?
5. Siz soliq to'lovchi bo'lganingizda qaysi majburiyatlarni eng avvalo bajargan bo'lar edingiz?

7. UMUMDAVLAT, MAHALLIY SOLIQLAR VA MAJBURIY TO'LOVLAR

Mamlakatimizda amal qilayotgan soliqlar va yig'img'lar umumdavlat va mahalliy soliqlardan iboratdir.

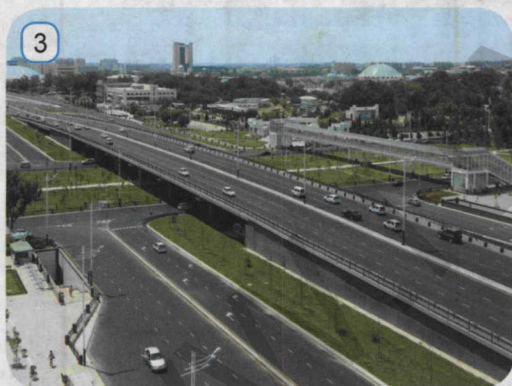

Siz "O'zbekiston davlati va huquqi asoslari" fanidan hokimiyatning ijro etuvchi organlari Vazirlar mahkamasi va mahalliy hokimiyat organlaridan iborat ekanligini bilasiz. Shundan kelib chiqib:

1. Chizmani izohlab berishga harakat qiling.
2. Vazirlar mahkamasi va mahalliy hokimiyat organlarining vazifalarini eslang va aytib bering.
3. Mana shu vazifalarni bajarish uchun markaziy va mahalliy hokimiyat organlari mablag'larni qayerdan olishlari mumkin deb o'ylaysiz?
4. Umumdavlat va mahalliy soliqlarning nomlanishi bilan bu soliqlarning tasarruf qilinishi yo'nalishlari o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlashga harakat qiling.

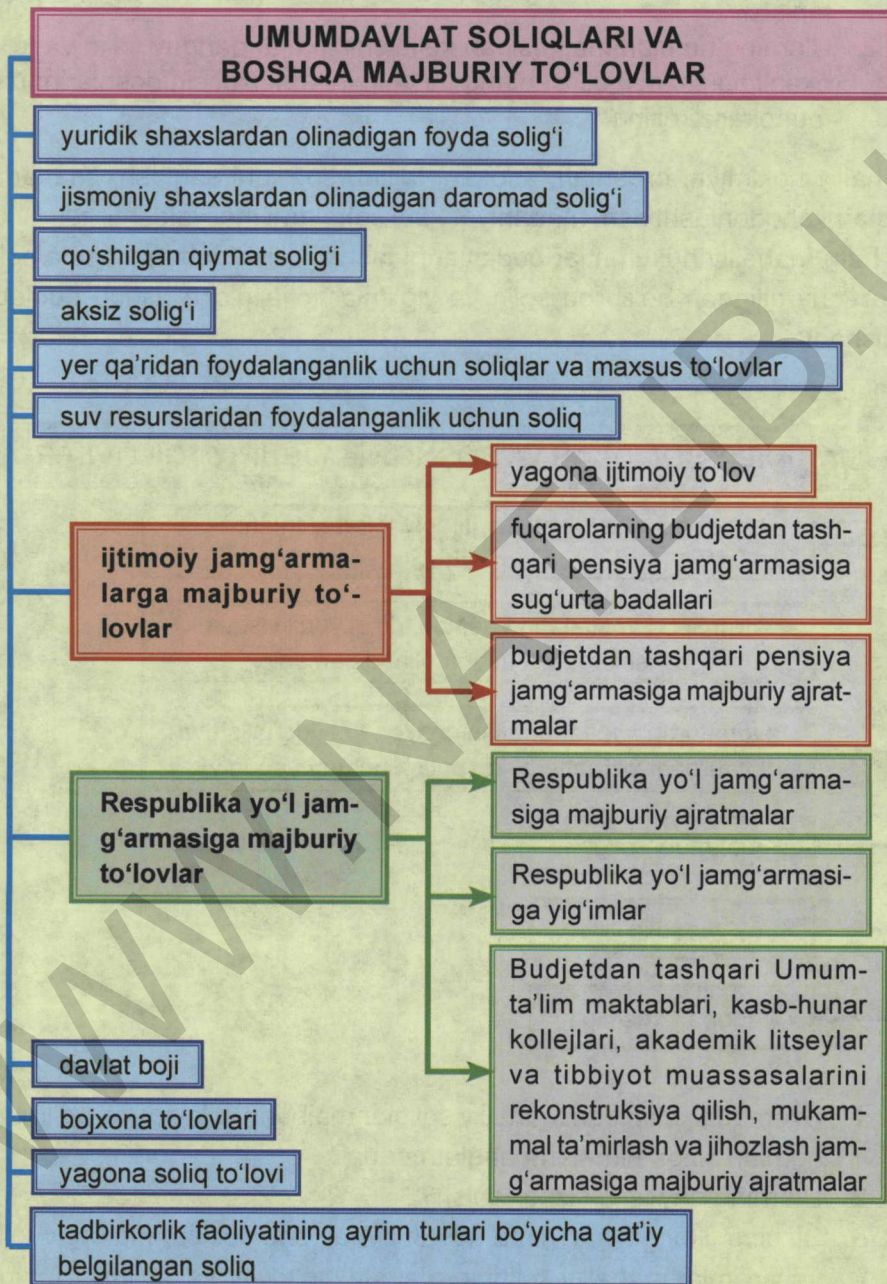
Respublika hukumati va mahalliy hukumat organlari o'zlarining vakolatlariga va bajaradigan vazifalariga egadirlar. Mana shu vazifalarni bajarish uchun ular o'zlarining moliyaviy mablag'lariga ega bo'lishlari kerak ekanligi tabiiy. Bu mablag'lar, birinchi navbatda soliqlar va boshqa yig'imlar orqali to'planadi.

1. Sizning fikringizcha, rasmlardagilarning qaysilari umumdavlat miqyosida, qaysilari esa mahalliy miqyosda moliyalashtiriladi?
2. Umumdavlat miqyosida va mahalliy miqyosda moliyalashtirishga yana qanday misollar keltirish mumkin?

Vazirlar Mahkamasi umumdavlat miqyosida ta'lim va sog'liqni saqlash tizimlari, fan, Respublika markaziy boshqaruv organlarining ta'minoti, huquqni himoya qilish organlari, mudofaa, aholini ijtimoiy himoya qilishni tashkil qilish kabi ulkan vazifalarni bajaradi. Shuning uchun ham soliqlar va boshqa yig'imlarning asosiy qismi Respublika budjetiga kelib tushadi. Biz quyidagi Respublika budjetiga umumdavlat soliqlari va boshqa majburiy to'lovlar tizimi sxemasini keltiramiz.

1. Sxemada berilgan soliqlar va majburiy to'lovlarning qaysi birlari sizga tanish?
2. Ularning nomlari ma'nosidan kelib chiqib ular qanday soliq va to'lovlar ekanligini taxmin qilib ko'ring va taxminlaringizni sinfdoshlaringiz bilan muhokama qiling.

Mahalliy hokimiyat organlari, asosan, ta'lim, sog'liqni saqlash, shaharlar va qishloqlarni obodonlashtirish, madaniyat kabi sohalarni moliyalashtiradi. Shuning uchun ham mahalliy hukumatlar budjetlarini tashkil qilish uchun alohida soliq va yig'imga joriy qilingan bo'lib bu soliq va yig'imga to'lab olinadigan ushbu budjetlarga kelib tushadi.

MAHALLIY SOLIQLAR VA BOSHQA MAJBURIY TO'LOVLAR

obodonlashtirish va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish solig'i

transport vositalariga benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliq

ayrim turdagi tovarlar bilan chakana savdo qilish va ayrim turdagi xizmatlarni ko'rsatish huquqi uchun yig'im

mol-mulk solig'i

yer solig'i

yagona yer solig'i

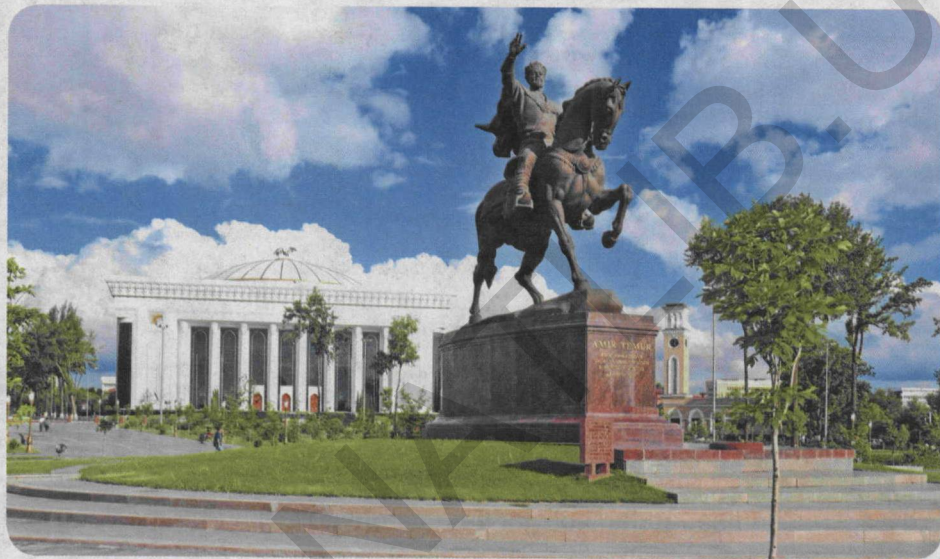

1. Sxemada keltirilgan mahalliy soliqlar majburiy to'lovlar va yig'imlarning nomlari sizga nimalarni anglatmoqda?
2. Ularning qaysilari sizga tanish?
3. Sizning fikringizcha, nima uchun aynan shu soliqlar majburiy to'lovlar va yig'imlar mahalliy soliqlar, majburiy to'lovlar va yig'imlar turkumiga kiritilgan?

Mahalliy soliqlar va yig'implardan to'plangan mablag'lar amalda mana shu hudud bo'yicha barcha xarajatlarni qoplashga yetmaydi. Shuning uchun ham mahalliy budjetlarga respublika budjetidan ma'lum miqdorda ajratmalar beriladi.

Mahalliy soliqlar va majburiy to'lovlarning butun summasi faqat mana shu hududning o'zida qoladi va mahalliy budjetni to'ldirish va mahalliy loyihalarni moliyalashtirish uchun xizmat qiladi.

Amir Temur iqtisodiy qarashlari tizimida soliq masalasi markaziy o'rin tutadi. Sohibqiron o'z soliq siyosatida ham xalqning manfaati ustuvorligidan kelib chiqadi. U agar aholi soliq tizimi orqali kambag'allashib ketsa, davlat ham oqibatda kambag'allashib boradi, aholining boy-badavlat yashamog'i uchun adolatli soliq tizimi zarur, deb hisoblagan.

Amir Temur ta'kidlaydiki, aholidan olinadigan soliqlar ularning ishlab topgan daromadlariga qarab belgilanishi, ularning qaysi birlari el-yurt obodonchiligi yo'lida mol-mulki va sarmoyasini ayamay sarflasa, ularga davlat soliq to'lashda imtiyoz berishi kerak. Shu bilan birga u soliqlar odamlarni mehnatga, yaratuvchanlikka, tadbirkorlikka, sohibkorlikka rag'batlantirishi zarurligini uqtiradi. "Amr qildimki, – deyiladi Temur tuzuklarida, – aholidan mol-hiroj yig'ishda ularni og'ir ahvolga solishdan yoki mamlakatni qashshoqlikka tushirib qo'yishdan saqlanish kerak. Negaki, aholini xonavayron qilish davlat xazinasining kambag'allashuviga olib keladi".

Manba: "Iqtisodiy ta'limotlar tarixidan"

Soliqlar nomlarini ular borib tushadigan budjet nomi bilan to'g'ri tutashtiring.

RESPUBLIKA BUDJETI

MAHALLIY BUDJETLAR

foyda solig'i
(yuridik shaxslar)

yagona
yer solig'i

yer
solig'i

davlat
boji

chakana savdo qilish va xizmat
ko'rsatish uchun yig'im

ijtimoiy jamg'armalarga
majburiy to'lovlar

yoqilg'i
uchun soliq

qo'shimcha
qiymat solig'i

daromad solig'i
(jismoniy shaxslar)

mol-mulk
solig'i

aksiz
solig'i

suv resurslaridan
foydalanganlik uchun soliq

Respublika yo'l jamg'armasiga
majburiy to'lovlar

obodonlashtirish va ijtimoiy
infratuzilmani rivojlantirish solig'i

1. Nima sababdan soliqlar va majburiy to'lovlar umumdavlat va mahalliy soliqlar hamda majburiy to'lovlarga bo'linadi?
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qanday vazifalarni bajaradi?
3. Mahalliy hokimiyat organlari-chi?
4. Respublika hukumati budjeti qay tarzda va qanday soliq va majburiy to'lovlar hisobiga shakllanadi?
5. Mahalliy hukumatlar budjetlari-chi?
6. Respublika hukumati budjeti mablag'lari qanday maqsadlarda sarflanadi?
7. Mahalliy hukumatlar budjetlari mablag'lari-chi?
8. Mahalliy hukumatlar budjetlariga yetmagan mablag'lar qayerdan olinadi? Bu mablag'larni kim beradi?
9. Umumdavlat va mahalliy soliqlar majburiy to'lovlar va yig'imlarni o'zaro solishtirib, qaysidir birini muhimroq deyish mumkinmi? Javoblarni asoslang.

8. SOLIQLAR VA BOSHQA MAJBURIY TO'LOVLARNING ELEMENTLARI

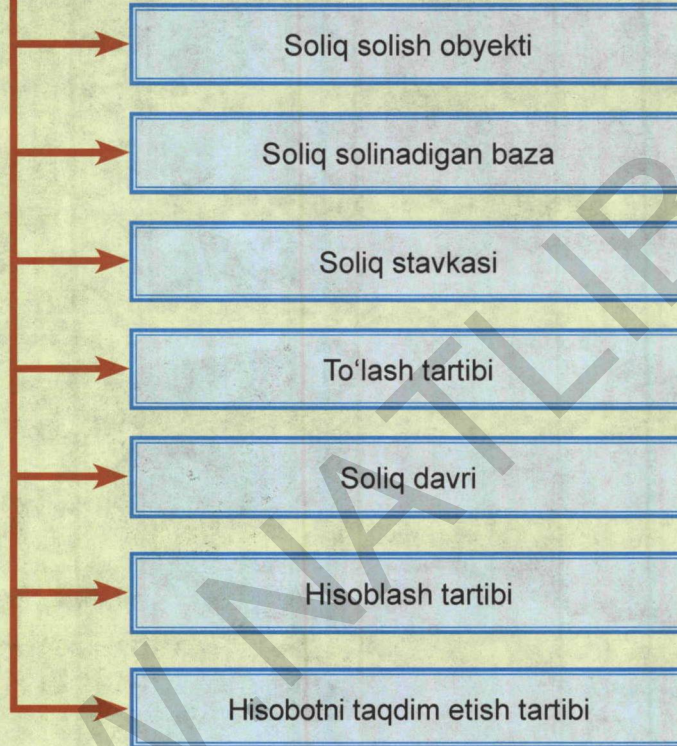
1. 1-rasmdagi transportlar qanday daromad keltirishi mumkin?
2. 2-rasmdagi do'kondan qanday daromadlar olinadi deb o'ylaysiz?
3. Rasmlardagi do'kon va avtomashinalar soliq to'lovi nuqtayi nazaridan qay darajada e'tiborli deb o'ylaysiz?
4. Soliq to'lovchi soliqni o'z vaqtida va zarur miqdorda to'lay olishi uchun qanday ma'lumotlarga ega bo'lishi kerak deb o'ylaysiz?

Soliq to'lovchi soliq to'lovlarini o'z vaqtida va zarur miqdorda to'lay olishi va adashmasligi uchun u ma'lum bir ma'lumotlarga ega bo'lishi shart. Bu ma'lumotlar soliqlarning turlari va elementlaridan iborat.

Soliq va boshqa majburiy to'lovlarning turlari haqida bilib oldik. Endi har qanday soliq va majburiy to'lovlar uchun xos bo'lgan elementlar haqida to'xtalsak.

SOLIQLAR VA BOSHQA MAJBURIY TO'LOVLARNING ELAMENTLARI

Soliq to'lovi belgilanishi uchun avvalambor soliq solish uchun zarur obyektga nisbatan soliq to'lovi belgilanadi va ushbu obyekt egasi soliq to'lovchi deb tanilib, undan belgilangan soliqni to'lash talab qilinadi.

Soliq to'lovi miqdorini belgilash uchun soliq to'lash obyektining o'lchovlariga nisbatan belgilanadi. Bu o'lchovlar pul, hajm, miqdor kabi ko'rinishlarda bo'lishi mumkin. Mana shu o'lchovlar soliq solish bazasini tashkil qiladi. Soliq solish bazasiga nisbatan belgilangan soliq miqdori esa **soliq stavkasi** deb ataladi. Soliq stavkasi soliq

*Soliq to'lash lozim bo'lgan (to'lanishini taqazo etadigan) har qanday mol-mulk, harakat, harakat natijasi **soliq solish obyeksi** deya ataladi.*

solish bazasining har bir birligiga (so'mga, donasiga, narxiga va h.k.) qancha soliq to'lanishi kerakligini anglatadi.

Soliq to'lovchi jismoniy shaxsning mulki, misol uchun, uy-joyi soliq solish obyekti bo'lsa, soliq solinadigan baza ushbu uy-joyning narxi, qiymati bo'ladi.

Soliq to'lovchi soliqlarni o'z vaqtida, zarur miqdorda to'lay olishi uchun u hisobotlarni topshirish, soliq summasini hisoblash va soliqni to'lash tartibini bilishi zarur. Bunday ma'lumotlar soliq to'lovchiga Soliq kodeksi va soliqqa oid boshqa normativ hujjat orqali taqdim qilinadi.

Soliq to'lovini o'z vaqtida va belgilangan miqdorda amalga oshirish uchun har bir soliq to'lovchining qachon va qay tartibda hisobotni topshirishini va soliq miqdorini to'g'ri hisoblay olishi lozim. Hisobotni topshirish muddatlari va tartibi hamda soliq miqdorini hisoblash tartibi muayyan me'yoriy hujjatlar orqali soliq organlari tomonidan soliq to'lovchiga yetkaziladi.

Soliq to'lovi aniqlanganidan so'ng uni to'lash kerakligi bo'yicha ham ma'lum tartib o'rnatilgan bo'lib, bu tartibga binoan soliq to'lovchi to'lovni birdaniga emas, balki o'z imkoniyatidan kelib chiqib qismlarga bo'lib to'lashga ruxsat etiladi.

*Soliq solish obyektining qiymat, miqdor, hajm va boshqa tafsilotlari (o'lchash birliklari) **soliq solinadigan baza** deya nomlanadi.*

*Soliq solinadigan bazaning o'lchov birligiga nisbatan hisoblanadigan foizlardagi yoki mutlaq summadagi miqdor – **soliq stavkasi** deya nomlanadi.*

*Soliqni to'lash muddati hamda u bo'yicha hisob-kitoblarni taqdim etish muddatini o'z ichiga oluvchi vaqt – **soliq davri** deyiladi.*

1. Soliq to'lovlarini o'z vaqtida va zarur miqdorda amalga oshirishi uchun soliq to'lovchi qanday ma'lumotlarga ega bo'lishi lozim?
2. Soliq va boshqa majburiy to'lovlarning qanday elementlari bor?
3. Soliq solish obyekti nima?
4. Soliq solinadigan baza nimalarni o'z ichiga oladi?
5. Soliq stavkasi nimalarda ifodalanadi?
6. Soliq davri qanday vaqtdan iborat?
7. Soliq to'lovchi hisobotlarni topshirish, soliq summasini hisoblash va soliqni to'lash tartiblarini qanday hujjatlardan topishi mumkin?

9. SOLIQ MUNOSABATLARINING SUBYEKTLARI

1. 1- va 2-rasmlardagi shaxslarning soliq to'lovi mablag'lari 3- va 4-rasmlardagi shaxslarga qay tariqa yetib borishini tushuntirib bera olasizmi?
2. Bu mablag'larni undirish va bu mablag'larga ehtiyoji bo'lgan shaxslarga yetkazib berish kimning vazifasi deb o'ylaysiz?
3. Sizning fikringizcha, ushbu mablag'larni to'plash va taqsimlashni qay tariqa yo'lga qo'yish mumkin?
4. Soliq to'plash va undirish bilan shug'ullanuvchi organlar to'g'risida eshitganmisiz? Bilganlaringizni sinfdoshlaringiz bilan o'rtoqlashing.
5. Bojxona, boj, bojxona to'lovlari to'g'risida nimalarni bilasiz?

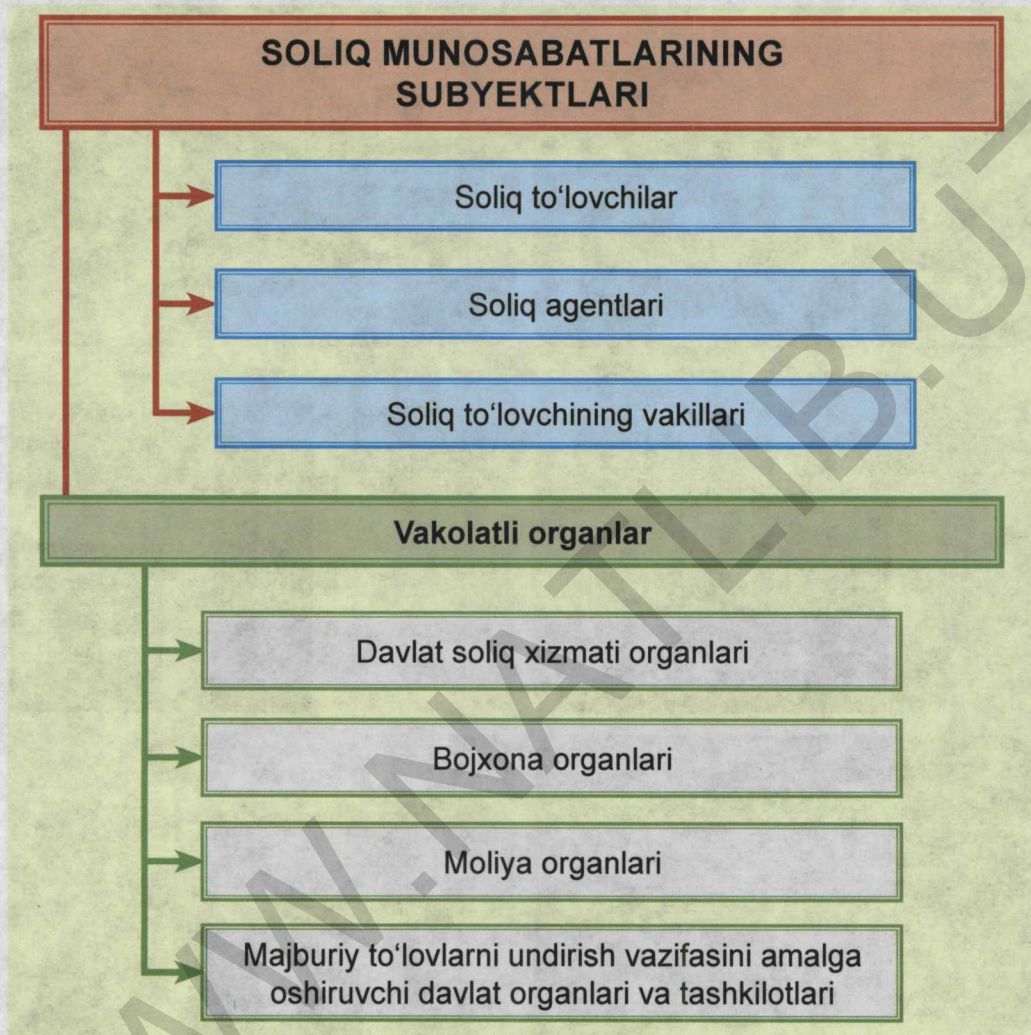
O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksida **Soliq munosabatining subyektlari** deb soliq to'lovchilar va vakolatli organlar keltirilgan. Aynan mana shu subyektlar soliq to'lash va undirish bo'yicha faoliyatlarini amalga oshiradilar.

15-modda

Soliq to'lovchilar va vakolatli organlar soliq munosabatlarining subyektlaridir.

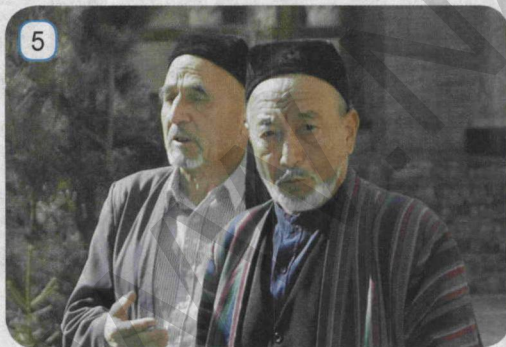

Soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni amalga oshirish majburiyati zimmasida bo'lgan har qanday jismoniy yoki yuridik shaxslar **soliq to'lovchilar**dir.

Soliq va boshqa majburiy to'lovlarni hisoblab chiqarish, soliq to'lovchidan ushlab qolish hamda davlat budjetiga va maqsadli jamg'armalarga o'tkazish majburiyati zimmasiga yuklatilgan shaxslar **soliq agentlari** deb ataladi. Soliq agentlariga soliq to'lovchi ishlaydigan tashkilotlarni yoki yuridik va jismoniy shaxsdan soliq va boshqa majburiy to'lovlarni ushlab qolib davlat budjetiga va maqsadli jamg'armalarga o'tkazib beruvchi moliya organlarini misol qilib keltirish mumkin.

1. Qaysi rasmlarda soliq to'lovchilar tasvirlangan?
2. Vakolatli organlar qaysi rasmda tasvirlangan?
3. 5- va 6- rasmlarda kimlar tasvirlangan?
4. Rasmlardan foydalanib soliq to'lovlari mablag'lari kimlardan, qaysi organlar orqali kimlarga berilishini sxematik tarzda tasvirlang.
5. Soliq to'lovlarini amalga oshirishda ushbu to'lov jarayoni har bir qatnashchisining roli va mas'uliyatini ifodalashga harakat qiling.

Qonun bo'yicha yoki yuridik shaxs ta'sis hujjatlariga binoan soliq to'lovchining vakili bo'lish vakolati berilgan shaxslar **soliq to'lovchining vakillari** deb yuritiladi.

Davlat tomonidan qonun asosida soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni undirish vazifasi qo'yilgan va vakolati berilgan davlat organlari va tashkilotlari **vakolatli organlar** deb ataladi.

Davlat vakolatli organlariga quyidagilarni kiritish mumkin:

- O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi, Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar davlat soliq boshqarmalari, tumanlar va shaharlar davlat soliq inspeksiyalari. Bular **davlat soliq xizmati organlaridir**;
- O'zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo'mitasi, Davlat bojxona qo'mitasining Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar, Toshkent shahar bo'yicha boshqarmalari, bojxona komplekslari va bojxona joylari. Bular **bojxona organlaridir**;
- O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi, Qoraqalpog'iston Respublikasi Moliya vazirligi, viloyat va Toshkent shahar hokimliklarining moliya boshqarmalari, tuman va shahar hokimliklarining moliya bo'limlari. Bular **moliya organlaridir**;
- Boshqa majburiy to'lovlarni undirish vazifasini bajaruvchi davlat organlari va tashkilotlari.

Soliq to'lovlarini amalga oshirilish jarayonida har bir qatnashchining roli beqiyosdir. Chunki soliq to'lovlarini soliq to'lovchisiz to'lanishini tasavvur qilishning iloji yo'q. Soliqni to'plash va davlat budjetiga yoki boshqa jamg'armalarga yo'naltirish mutasaddi tashkilotlar, vakolatli organlar va soliq agentlarisiz amalga oshirilmasligi ham aniq. Soliq munosabatlarining barcha subyektlari yaxshi mexanizmlardek faoliyat ko'rsatganlaridagina butun jarayon ko'ngildagidek kechadi.

1. Soliq munosabatlarining subyektlari kimlardan iborat?
2. Soliq munosabatlari subyektlari qanday vazifalarni bajaradilar?
3. Soliq to'lovchisiga ta'rif bering.
4. Soliq agentlari qanday shaxslardan iborat?
5. Soliq to'lovchining vakillari qanday vakolatlarga ega bo'lishi mumkin deb o'ylaysiz?
6. Vakolatli organlar deb qanday organlarga aytiladi?
7. Vakolatli organlarga qanday tashkilotlarni kiritish mumkin?

5400c

ERGASHVOY SARIQOV, SHERZODBEK SARIQOV

SOLIQQA TORTISH ASOSLARI

*Umumiy o'рта ta'lim maktablarining
8-sinfi uchun o'quv qo'llanma*

Toshkent – «Yangiyo'l Poligraf Servis» – 2016
Nashriyot litsenziyasi AI № 185 10.05.2011 y.

Muharrir – J. Azimov
Texnik muharrir – M. Riksiyev
Musahhih – M. Riksiyeva

Original-maketdan bosishga ruxsat etildi 25.01.16. Bichimi 70x90¹/₁₆.
«Arial» garniturası. Ofset bosma usulda bosildi. Shartli bosma tabog'i 3,0.
Nusxasi 60000. Buyurtma № 4-16.

**“Yangiyo'l poligraf servis” MCHJ bosmaxona.
112001, Toshkent viloyati, Yangiyo'l tumani, Samarqand ko'chasi, 44.**